

РЕАЛІЗАЦІЯ ОСНОВНИХ ЗАСАД (ПРИНЦИПІВ) КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЯХ, ЩО ОБМЕЖУЮТЬ НЕДОТОРКАННІСТЬ ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ

САЛМАНОВ Олексій Валерійович - викладач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.14

У статті здійснено аналіз наукових і нормативно-правових джерел, що регламентують питання, пов'язані з реалізацією засад кримінального провадження. З'ясовано, що слідчі (розшукові) дії є основним засобом доказування, інструментом пізнавальної діяльності з розслідування кримінальних правопорушень. Встановлено, що слідчі (розшукові) дії, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, є процесуальними діями, що обмежують конституційні права, а значить мають обов'язково врегулюватися законом, у якому чітко й зрозуміло визначено обсяг наданих компетентним органам повноважень з метою забезпечення громадянам можливості захисту від свавілля органів розслідування. Законодавче визначення слідчої (розшукової) дії є недосконалим і не повністю відображає її сутність як засобу отримання доказів під час здійснення досудового розслідування. Наголошено, що верховенство права реалізується в кримінальному провадженні шляхом забезпечення захисту прав і свобод учасників кримінального провадження, тим самим будучи гарантією реалізації конституційно закріплених прав і свобод людини і громадянина. Зазначено, що в слідчих (розшукових) діях, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, також реалізуються такі основні принципи (засади) кримінального провадження як недоторканність житла чи іншого володіння особи, невтручання у приватне життя та недоторканність права власності.

Ключові слова: засади (принципи), слідча (розшукова) дія, обмеження, недоторканність житла чи іншого володіння особи, досудове розслідування, кримінальне провадження, кримінальне процесуальне законодавство.

Постановка проблеми

Одним із завдань кримінального провадження є «... охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження...» [1]. З урахуванням указанного завдання визначається зміст і форма кримінального провадження, які обов'язково повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, визначеним у положеннях глави 2 КПК України [1]. Окрім того, засади кримінального провадження є «керівними положеннями для закріплення його завдань, побудови стадій, окремих проваджень та інститутів тощо» [2, с. 122]. Більше того, потрібно наголосити, що саме під час проведення слідчих (розшукових) дій держава має створювати необхідні умови для максимально повної реалізації конституційних прав і ніхто не повинен втручатись у сферу прав людини, крім випадків, прямо передбачених законом. Відповідно принципи (засади) кримінального процесу є «гарантією дотримання прав і законних інтересів особистості» при кримінальному провадженні, а також гарантією прийняття законного й обґрунтованого рішення в провадженні [2, с. 123]. Вказане вище в повній мірі стосується й діяльності із забезпечення

захисту прав людини в кримінальному процесі під час проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, у зв'язку з чим вказане питання є вкрай актуальним.

Аналіз останніх досліджень

Питання про завдання, засади кримінального провадження та слідчі (розшукові) дії як засіб доказування неодноразово досліджували в своїх працях такі вчені, як: О.Я. Баєв, Р.С. Белкін, В.І. Галаган, В.Г. Гончаренко, А.Я. Дубинський, А.П. Лазарєв, О.М. Ларін, І.М. Лузгін, Б.Є. Лук'янчиков, Є.Д. Лук'янчиков, С.Б. Мелешев, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, О.А. Осауленко, М.А. Погорецький, Д.Б. Сергєєва, О.С. Старенький, С.М. Стахівський, І.І. Циліорик, С.А. Шейфер, В.П. Шибіко, А.О. Шульга, М.Є. Шумило й інші. Проте, незважаючи на вагомий внесок указаних науковців у вирішенні окресленої проблематики, питання про реалізацію основних принципів кримінального провадження в слідчих (розшукових) діях, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, залишається малодослідженим. Тому **метою** представлено-го дослідження є здійснення аналізу змісту основних засад кримінального провадження та визначення особливостей їх реалізації в слідчих (розшукових) діях, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи.

Виклад основного матеріалу

В науковій літературі принципи кримінального процесу пропонують розуміти як закріплені в законі основоположні ідеї, засади, найбільш загальні положення, що визначають сутність, зміст і спрямованість діяльності суб'єктів процесу, спосіб і процесуальну форму їх діяльності та здійснення правосуддя, створюють систему гарантій встановлення істини, захисту прав і свобод людини та забезпечення справедливості правосуддя, засади від яких не відступають, а їх порушення тягне за собою скасування вироку та інших прийнятих за таких умов рішень по справі [3, с. 125]. У ч. 1 ст. 7 КПК України наведено перелік загальних засад кримінального провадження [1]. При цьому

всі наведені законодавцем принципи кримінального провадження, як зазначають А.М. Колодій, А.Ю. Олійник, нерозривно пов'язані між собою і складають одну систему, в якій порушення одного принципу призводить до порушення інших принципів і, відповідно, до порушення законності. У зв'язку з цим недотримання хоча б одного з принципів кримінального процесу є приводом до скасування прийнятих по справі рішень [4, с. 293].

Не дарма в наведеному вище переліку загальних засад кримінального провадження одними з перших зазначаються такі принципи як верховенство права і законність. Ці принципи випливають з положень Основного Закону України, а саме зі змісту ст. ст. 3, 6 і 8 Конституції України, в яких чітко закріплено, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком; в нашій державі визнається і діє принцип верховенства права; органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України [5]. Вказані засади повинні пронизувати всі сфери діяльності держави, ось чому вони знайшли своє втілення й у положеннях кримінального процесуального законодавства – ст. ст. 8 і 9 КПК України. У вказаних правових нормах зазначається, що кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. При цьому принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини [1]. Принцип законності в кримінальному провадженні виражається в тому, що під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, КПК України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства. Дотримання вказано-

го принципу полягає в забезпеченні «прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень». Більше того, законодавець чітко визначає, що всі нормативно-правові акти, які регулюють і стосуються кримінального провадження, повинні відповідати КПК України. Закон же, який суперечить КПК України, не може застосовуватися при здійсненні кримінального провадження. Окрім того, кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахування міжнародно-правових стандартів, які закріплені в міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) [1]. Якщо ж положення КПК України не регулюють або регулюють неоднозначно питання кримінального провадження, то в такому випадку слід керуватися положеннями ч. 1 ст. 7 КПК України та застосовувати загальні засади кримінального провадження [1].

Відповідно такі основні принципи кримінального провадження як верховенство права та законність повинні пронизувати весь процес досудового розслідування та судового провадження. Тому не викликає жодних сумнівів чи заперечень той факт, що проведення слідчих (розшукових) дій взагалі та тих, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи зокрема, повинні здійснюватися в неухильній відповідності до засад верховенства права та законності. При цьому принцип верховенства права свого роду є першоосновою всіх інших принципів права, а значить на цьому принципі базуються всі засади кримінального провадження. Тому реалізація верховенства права під час проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, напряду пов'язана із реалізацією всіх інших засад кримінального провадження.

Слід розуміти, що верховенство права не зводиться лише до формальної законності, яка забезпечує правильність та узгодженість процесу творення і впровадження в життя демократичного ладу, а означає також і справедливість, засновану на визнанні та повному сприйнятті людської особи як найвищої цінності та яку гарантовано

інститутами, що забезпечують рамки для її якнайповнішого вираження [6, с. 173]. Більше того, законність є одним із елементів верховенства права, за допомогою якого останнє реалізується, втілюється в життя.

Таким чином, верховенство права реалізується в кримінальному провадженні шляхом забезпечення захисту прав і свобод учасників кримінального провадження, тим самим будучи гарантією реалізації конституційно закріплених прав і свобод людини і громадянина. Більше того, права повинні забезпечуватися усіх без винятку учасників кримінального провадження, незалежно від їх процесуального статусу. Разом із тим слід наголосити, що, враховуючи специфіку кримінальної процесуальної діяльності, нерідко виникають випадки, коли для досягнення завдань кримінального провадження виникає необхідність обмежити певні гарантовані конституційні права та свободи особи. У такому разі верховенство права в кримінальному провадженні реалізується в тому, щоб таке обмеження було правомірним, пропорційним, виправданим і правовизначеним. Виходячи з цього, обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки [7]. Відповідно, щоб обмеження недоторканності житла чи іншого володіння, яке відбувається внаслідок проведення відповідних слідчих (розшукових) дій, було визнано правомірним воно повинно здійснюватися з суворим дотримання вимог кримінального процесуального законодавства України щодо підстав і порядку їх проведення. Тобто слідчі (розшукові) дії, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, повинні повністю відповідати визначеній кримінальним процесуальним законодавством України правовій процедурі.

Також принцип верховенства права реалізується під час проведення слідчих (розшу-

кових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, через такі принципи кримінального провадження як рівність перед законом і судом (ст. 10 КПК України), повага до людської гідності (ст. 11 КПК України), забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності (ст. 24 КПК України). Зокрема, мова йде про те, що в кримінальному провадженні в цілому та під час проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, не може бути привілеїв чи обмежень у процесуальних правах, передбачених КПК України, за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками; повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи та можливість їх захисту усіма засобами, що не заборонені законом; повинно гарантуватися право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого в порядку, передбаченому КПК України [1].

Заборона дискримінації та рівність перед законом в слідчих (розшукових) діях, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, дозволяє забезпечити верховенство права в кримінальному провадженні, оскільки «ставити усіх у «загальне підпорядкування» законові». У цьому контексті особливо сітко окреслено поняття формальної рівності – у тому аспекті, що закони, навіть будучи несправедливими на практиці, мають застосовуватись однаково до всіх та запроваджуватись з логічною послідовністю [6, с. 181].

Дещо детальніше зупинимося на реалізації такої засади кримінального провадження в слідчих (розшукових) діях, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, як забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності (ст. 245 КПК України). Як зазначається в доповіді «Верховенство права», схваленій Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеціанською Комісі-

єю) на 86-му пленарному засіданні, кожному має бути надана можливість оскаржувати дії та рішення влади, якщо вони не відповідають правам чи інтересам особи. Заборона такого оскарження є порушенням верховенства права [6, с. 180]. Так, як раніше вказувалося, збирання доказів, як зазначено в ч. 1 ст. 93 КПК України, здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у порядку, передбаченому цим Кодексом. Зокрема, сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, може здійснювати збирання доказів шляхом ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій (ч. 3 ст. 93 КПК України) [1]. Із зазначеного помітно, що сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, може звертатися до органу досудового розслідування з клопотанням про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, для отримання доказів у кримінальному провадженні. В разі ж відмови в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій особа, якій відмовлено у задоволенні клопотання, її представник, законний представник чи захисник вправі згідно з п. 7 ч. 1 ст. 303 КПК України на досудовому провадженні оскаржити відповідні рішення слідчого, дізнавача, прокурора. Також відповідно до ст. 311 КПК України під час досудового розслідування слідчий, дізнавач, який здійснює розслідування певного кримінального правопорушення, має право оскаржувати будь-які рішення, дії чи бездіяльність прокурора, прийняті або вчинені у відповідному досудовому провадженні, крім випадків, передбачених цим Кодексом [1]. У контексті досліджуваної проблематики положення вказаної правової норми гарантують реалізацію принципу забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності, зокрема у випадку безпідставної та необґрунтованої від-

мови прокурора погоджувати клопотання про обшук або клопотання про проведення негласної (слідчої) розшукової дії.

Як відзначає П.Г. Назаренко, недоторканність житла чи іншого володіння особи є однією зі складових особистої недоторканності та тісно пов'язана з правом на недоторканність особистого і сімейного життя, гарантованого ст. 32 Конституції України [5; 2, с. 123]. Тому в результаті проведення слідчих (розшукових) дій у житлі чи іншому володінні особи підлягає обмеженню не лише право на недоторканність житла, а й створюється загроза недоторканності приватного життя, збереження особистої або сімейної таємниці. Відповідно поряд із раніше зазначеними, у слідчих (розшукових) діях, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, також реалізуються такі основні принципи (засади) кримінального провадження як недоторканність житла чи іншого володіння особи (ст. 13 КПК України), невтручання у приватне життя (ст. 15 КПК України) та недоторканність права власності (ст. 16 КПК України).

Зокрема, з метою реалізації такого принципу кримінального провадження як невтручання в приватне життя інформація про приватне життя особи, отримана в ході проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, згідно з ч. 3 ст. 15 КПК України не може бути використана інакше як для виконання завдань кримінального провадження. Відповідно до ч. 4 цієї ж статті КПК України кожен, кому наданий доступ до інформації про приватне життя, зобов'язаний запобігати розголошенню такої інформації [1].

Під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи (огляду, обшуку), виявлені речі, документи, гроші тощо, щодо яких є достатні підстави вважати, що вони підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди; призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або

матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення; є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом; одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від них, а також майно, в яке їх було повністю або частково перетворено [1], тимчасово вилучаються. Таким чином відбувається поряд із обмеженням недоторканності житла чи іншого володіння особи й обмеження недоторканності права власності. При цьому обмеження конституційного права на власність під час проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, в рамках кримінального провадження здійснюється згідно зі ст. 16 КПК України «лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому цим Кодексом». Разом із тим на підставах та в порядку, передбачених КПК України, допускається тимчасове вилучення майна без судового рішення [1]. Причому тимчасове вилучення майна без судового рішення допускається у разі проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння майна, за відсутності добровільної згоди та/чи до постановлення відповідної ухвали слідчого судді за наявності невідкладних випадків, визначених ст. ст. 233 і 250 КПК України. Відповідно під час проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, відбувається й обмеження недоторканності права на власність, закріпленого як одну із засад кримінального провадження.

Висновки

Отже, щоб обмеження недоторканності житла чи іншого володіння, яке відбувається внаслідок проведення відповідних слідчих (розшукових) дій, було визнано правомірним, вказані дії повинні повністю відповідати визначеній кримінальним процесуальним законодавством України правовій процедурі та основним засадам кримінального провадження, зокрема верховенству права, законності, рівності перед законом і судом, повазі до людської гідності,

недоторканності житла чи іншого володіння особи, невтручання у приватне життя, недоторканності права власності, забезпеченню права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10. Стор. 474. Стаття 88.

2. Назаренко П.Г. Принцип недоторканності житла чи іншого володіння особи: загальнотеоретичний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2016. Вип. 38. Том 2. С. 122–125.

3. Кучинська О.П., Кучинська О.А. Кримінальний процес України. К.: Прецедент, 2005. 204 с.

4. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Прав людини і громадянина в Україні. К.: Юрінком Інтер, 2003. 336 с.

5. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.

6. Верховенство права: доповідь, схвалена Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеціанською Комісією) на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року). *Право України*. 2011. № 10. С. 168–184.

7. У справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію»: рішення Конституційного Суду України від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010. *Офіційний вісник України*. 2010. № 52. Стор. 25. Стаття 1746. Код акта 51892/2010.

SUMMARY

The article analyzes the scientific and regulatory sources that regulate issues related to the implementation of the principles of criminal proceedings. It was found that investigative (search) actions are the main means of proof, a tool of cognitive activity in the investigation of criminal offenses. It has been established that investigative (search) actions that restrict the inviolability of a person's home or other property are procedural actions that restrict constitutional rights, and therefore must be regulated by law, which clearly and clearly defines the scope of powers granted to competent authorities to ensure citizens the opportunity to protect themselves from the arbitrariness of the investigation. The legislative definition of investigative (investigative) action is imperfect and does not fully reflect its essence as a means of obtaining evidence during the pre-trial investigation. It is emphasized that the rule of law is realized in criminal proceedings by ensuring the protection of the rights and freedoms of participants in criminal proceedings, thus being a guarantee of the realization of constitutionally enshrined human and civil rights and freedoms. It is noted that in the investigative (search) actions that limit the inviolability of housing or other property of a person, also implement such basic principles (principles) of criminal proceedings as inviolability of housing or other property of a person, privacy and inviolability of property rights.

Key words: principles (principles), investigative (search) action, restrictions, inviolability of housing or other property of a person, pre-trial investigation, criminal proceedings, criminal procedural legislation.